

УДК 930.2:94(=161.1)+(=161.2)
DOI: 10.30970/sls.2018.67.2784

**ЮРІЙ ГУЦА-ВЕНЕЛІН І ПОЧАТОК
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ДИСКУСІЇ
ПРО “ДВІ РОСІЙСЬКІ («РУССКИЕ») НАРОДНОСТІ”¹**

Тамара ПОЛЕЩУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
e-mail: tpol@ukr.net*

У статті йдеться про Юрія Венеліна (справжнє ім'я – Георгій Гуца, 1802–1839), уродженця українського Закарпаття, одного з засновників слов'янознавства в Росії. У публікації привернуто увагу до суспільно-історичних та інтелектуальних чинників, які сформували погляди вченого на ідею “двох російських народностей”, проаналізовано ту частину наукової спадщини Ю. Гуца-Венеліна, в якій розкривається бачення ним ідеї “двох російських народностей”, розуміння російсько-української спільності та окремішності.

Ключові слова: Юрій Гуца-Венелін, “дві російські народності”, російсько-українська спільність, росіяни (великороси), українці (малороси).

Ім'я закарпатського українця Юрія Гуца-Венеліна (1802–1839) широко відоме в середовищі учених-слов'янознавців Європи. За своє коротке творче життя – лише неповних два десятиліття – він написав понад 60 наукових праць з історії, етнографії, фольклористики, літературознавства, мовознавства слов'янських народів. Про внесок у науку Юрія Венеліна (під таким прізвиськом він увійшов в історію слов'янознавства) опубліковано чимало досліджень (найповніша бібліографія представлена у: Юрій Іванович Венелін (1802–1839): Бібліографічний покажчик, 1989; Иштуин, 1998). З українських авторів варто відзначити праці І. Франка (1986), В. Гнатюка (1902), Т. Байцури (1968), В. Чорнія (2002), Д. Данилюка (1995; 2009). Дослідники досі проявляють інтерес до наукової спадщини вченого. Зокрема, зовсім недавно у Москві побачила світ добірка найважливіших праць Ю. Венеліна, більшість з яких не публікувалася останні 160 років (Венелін, 2011). Автор передмови і коментарів П. Тулаєв заперечує намагання українських учених вважати спадщину Ю. Венеліна частиною української науки, стверджуючи, що він “був російською людиною за духом, мовою та переконаннями” (2011, с.39)².

---

¹ Стаття є уточненням і розвитком підходів та оцінок авторки, висловлених у попередній публікації (Полещук, 2010).

² Такий підхід не дивує, тому що російський націоналістичний дискурс перетворив імперську культуру на вид “російськості”, приховуючи багатонаціональний характер культурної продукції, замовчуючи той факт, що імперія була єдиною умовою, за якої українці могли брати участь у культурній діяльності (докладніше про теоретичну модель українсько-російських взаємин у першій половині XIX ст.: Ляницький, 2014).

І за життя, і після смерті Ю. Венеліна критики звинувачували його в дилетантстві, незнанні засад наукової методології, вільному поводженні з джерелами. Разом з тим, лунали голоси і на захист молодого вченого. Так, відомий російський літературознавець і публіцист О. Пипін, оцінюючи наукові здобутки дослідника, зауважував, що його “давно славили фантазером”, хоча Ю. Венелін був людиною “обдарованою й начитаною”, “володів живою уявою, шукав історії в темних переказах старого літопису, в справжньому народному побуті, і відчував історичне життя там, де ще не думали його бачити інші”. До заслуг славіста Пипін відносив і постановку вченим “питання про малоруську народність”, про малоросів (українців) і великоросів (росіян) як дві гілки єдиного “русского” (російського) народу (1891, с.301–302, 304, 307). На нашу думку, російський критик мав рацію, адже Ю. Венелін на кілька десятиріч раніше, ніж М. Максимович і М. Погодін у їхній відомій полеміці (1850-ті роки), ніж М. Костомаров у статтях, опублікованих на сторінках “Основи” (початок 1860-х років), почав формулювати ідею “двох російських («русских») народностей”, наголошуючи на мовно-культурній окремішності українців і росіян.

Мета даної наукової розвідки – окреслити суспільно-історичний та інтелектуальний контексти, які вплинули на бачення Ю. Венеліним змісту поняття “дві російські народності”, на розуміння ним російсько-української спільності й окремішності.

Георгій Гуца народився 22 квітня (4 травня) 1802 р. в родині священика у закарпатському селі Велика Тибава на теренах тодішньої імперії Габсбургів. З дитинства хлопчик з чуйною, вразливою душею тягнувся до знань. Георгій блискуче закінчив Ужгородську гімназію і за рекомендацією керівництва місцевої духовної семінарії з 1821 р. почав вивчати філософські науки в Сатмарському лицей³. Саме тут юнак захопився історією, передумавши присвятити себе служінню церкві. Разом з товаришем і двоюрідним братом Іваном Молнаром він залишив лицей (Молнар, 1841, с. VIII) і восени 1821 р. переїхав у Галичину, де став студентом другого курсу філософського факультету Львівського університету під прізвиськом “Венелович” (Венеліним він почав називатися пізніше, після переїзду до Росії). Ймовірно, щоб приховати своє місце перебування і таким чином позбутися залежності від семінарії, на кошти якої навчався в лицейі, й вирішено було змінити прізвисько. У Львові Ю. Венелович відвідував лекції з загальної історії професора Йозефа Маусса, який був дуже популярним серед студентів. Курс філософії у нього читав Миколай Нападєвич-Венцковський, грецької мови – Ігнацій Поллак, фізики – Антоній Глойснер, релігії – Григорій Яхимович (Молнар, 1841, с. VIII; Finkel, 1894; ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011, с.408; ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014, с.114, 181, 304, 728).

Про ставлення Ю. Венеловича до навчання свідчать записи в каталозі успішності студентів філософського факультету Львівського університету за перший семестр 1821/22 навчального року. У зимову сесію він склав іспити з п'яти дисциплін, отримавши високі оцінки: з фізики, філософії та грецької мови – “добре”, з загальної історії та релігійної доктрини – “відмінно” (Державний архів Львівської області, Ф. 26 (15, 688), арк.93–94)⁴.

І все ж найбільше студента Венеловича приваблювала бібліотека університету. Уже в Росії, згадуючи про Львівський університет як один з “найкращих іноземних університетів”, Ю. Венелін писав: вивчаючи тут “курс наук на факультеті, до якого відносяться історія та мистецтво або правила критики, ... я робив для удосконалення себе в ній

³ Сатмар, Сату-Маре – місто в сучасній Румунії.

⁴ Уперше ці дані оприлюднив відомий український славіст В. Чорній (2002).

замітки з різних предметів навчання, переважно з історично спірних або темних, які вимагають подальших пояснень” (1829, с. III). І. Молнар підтверджував, що вільні від лекцій години його брат проводив у бібліотеці університету, де “робив численні виписки і підготовчі матеріали для майбутніх праць ... історія заповнила всі його помисли” (1841, с. IX). В бібліотеці Львівського університету Венелович виписував цінні історичні відомості про слов'ян і споріднені з ними племена – з праць грецького історика Геродота і географа Страбона, римських авторів Плінія Старшого, Тацита, Птолемея Клавдія, а також візантійців Приска Ритора, Прокопія, Йордана, Теофілакта Симокагги, Костянтина Багрянородного та багато інших. Цих давніх авторів учений перелічить у першій та найважливішій своїй праці з історії Болгарії та ранніх слов'ян – “Древние и нынешние болгаре...”, окреслюючи джерела дослідження (Венелін, 1829, с.120). Літературно обдарований юнак цікавився також творами красном письменства – Вергілія, Горация, Овідія. Так, він переклав першу пісню з другої книги “Енеїди” Вергілія. Серед неопублікованих праць і підготовчих матеріалів ученого виявлені зошити з написами “Recollerstorium exemplogum et alioqum notabilium” (“Зібрання прикладів та інших заміток”), датовані груднем 1821 р. (Соколов, 1899; Байцура, 1968, с.50). Очевидно, що ці нотатки були зроблені у Львові. Один із біографів Ю. Венеліна небезпідставно стверджував, що проведений у Львові рік “заклав основу всім майбутнім працям його” (Бессонов, 1882, с.159).

Навчання Ю. Венеловича у Львівському університеті тривало недовго. Остаточо відмовившись від духовного сану, в пошуках сприятливих умов для реалізації своїх наукових інтересів він вирішив переїхати до Росії. Навесні 1822 р. Венелович залишив Львів і переїхав в угорське місто Сегедин, звідки через Трієст мав намір добратися пароплавом до Одеси. Однак грецьке повстання, яке розпочалося в березні 1821 р., перешкодило реалізації цього плану. Упродовж року він відвідував Сегединську академію й тільки навесні 1823 р. разом із І. Молнаром, нелегально перейшовши російсько-австрійський кордон у Карпатах, опинився в Кишиневі. Тут упродовж двох років Ю. Венелович “продовжував невтомно займатися історією й збирати матеріали для своїх історичних досліджень” (Молнар, 1841, с. X).

До Москви брати змогли добратися лише влітку 1825 р. Там вони зустрілися зі своїми земляками – випускниками Львівського університету Іваном Орлаєм (1770/71–1829) і Петром Лодієм (1764–1829), які на той час, як і деякі інші уродженці Закарпаття, вже зробили блискучу кар'єру в Росії (докладніше див.: Байцура, 1971; Saunders, 1985). За порадою І. Орлая, Юрій та його брат обрали медичний факультет Московського університету. Можливо, до такого кроку їх спонукав життєвий шлях І. Орлая – доктора медицини і філософії, директора Ніжинської гімназії та Рішельєвського ліцею в Одесі: не маючи достатніх коштів, юнаки вирішили отримати професію, яка б забезпечила їм матеріальну незалежність.

Навчаючись на медичному факультеті, Ю. Венелін продовжував займатися слов'янською історією та культурою. Як результат – одночасно з закінченням у 1829 р. університету побачила світ його найвідоміша праця “Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам”, яка викликала значний інтерес наукової громадськості. У наступні десять років свого творчого життя Ю. Венелін здійснив одну з перших наукових подорожей по європейській частині Туреччини, підготував першу граматику болгарської мови, опублікував першу збірку давніх слов'янських грамот, розробив першу не тільки в Росії, а й загалом у Європі програму курсу університетського слов'янознавства. Окрім болгар, він вивчав історію та культуру балтійських слов'ян, альпійських словенців, займався кла-

сифікацією слов'янських мов тощо (докладніше див.: Байцура, 1968; Венедиктов, ред., 1998; Данилюк, 2009 та ін.).

Очевидно, що людину такого широкого обдарування не могла не цікавити історія народу, до якого він належав, його власна ідентичність. Зауважимо, що всі біографи та дослідники життя й наукової спадщини Ю. Венеліна підкреслювали його “малоросійську”, “українську” душу. У перші десятиліття XIX ст. характер взаємин “малоросів” і “великоросів” у контексті “росіян узагалі” не був до кінця визначеним. Найважливішим тоді дослідники вважали те, що російська “народність” є членом сім'ї слов'янських народів, що культурні здобутки Малоросії – її пісні, легенди і навіть історичний досвід – можуть бути інтегровані у спільну “російську ідентичність”. Українська мова і народна культура сприймалися освіченим російським суспільством як надзвичайно мальовнича частина “спільноросійської” (“общерусской”) культури і викликали загальне захоплення (Сиповський, 1928).

Тодішня російська історіографія трактувала українську й російську історію як течії єдиного потоку, а українців і росіян – як складові частини “єдиного російського народу”. У Миколи Карамзіна, автора багатотомної “Истории государства Российского” (1816–1824), російська історія починається у IX ст. в Києві, далі переміщається до Володимиро-Суздальської землі, відтак, до Москви і, нарешті, до Санкт-Петербурга. На думку канадського та українського історика З. Когута, уперше Московію та Україну було поєднано через династію, релігію й етнос в “Синописі”, написаному архимандритом Києво-Печерської лаври І. Гізелем між 1670 і 1674 роками. Коли Московія стала Російською імперією, “Синопис” був використаний як трамплін для розвитку російської імперської історіографії. Певним розширенням імперського нарративу М. Карамзіна стала чотири томна “История Малой России” (1822) історика та археографа Дмитра Бантиш-Каменського, який окреслив в імперській схемі місце України як однієї з численних провінцій Росії. Однак існувала й інша традиція історіописання, представлена українськими козацькими літописами. Найвизначніші з них належать Григорію Граб'янці (1710) і Самійлові Величку (1720), які не заперечували російсько-української спорідненості, але стверджували окремішність політичного і соціального устрою України (Когут, 2004, с.188–189, 194, 196–197). Очевидно, що Ю. Венелін був добре обізнаний із цими поглядами на російську та українську історію. Зокрема, він достатньо критично оцінював працю “История государства Российского” М. Карамзіна (Венелін, 1847, с.19). Відомо також, що вчений мав намір досліджувати історію козацтва, про що свідчать неопубліковані матеріали з його архіву, а саме копія зі списку літопису Г. Граб'янки, інші документи з історії козацьких війн, у тому числі й під проводом Б. Хмельницького (Соколов, 1899).

Одним із найважливіших чинників, які вплинули на розуміння Ю. Венеліном взаємин українців і росіян, стало захоплення освічених людей на Заході й Сході Європи ідеями Романтизму. Постгердерівське “відкриття народу” дало змогу побачити “народ” не лише в політично та культурно успішних націях, а й у бездержавних етнічних спільнотах носіїв “народної культури” – у їхній мові, звичаях, пісенній творчості, яка, на переконання інтелектуалів романтичної доби, уособлювала “душу народу”. Свідченням того, що Венелін мислив категоріями цієї епохи, є незакінчена стаття “Мысли об истории вообще и русской в частности...”, опублікована після його смерті. У ній учений висловив упевненість, що головним об'єктом історичного дослідження є народ. Венелін запропонував програму вивчення історії народу, за якою учений повинен досліджувати “внутрішній і зовнішній устрій народу”, відмінність від інших народів, мову, ім'я народу,

його побут, традиції, взаємозв'язки з іншими народами і – вповні за Гердером – “душу народу” (Венелін, 1847, с.1–3).

У цьому контексті нагадаємо, що ще 1818 р. Олексій Павловський опублікував першу граматику модерної української мови. Наступного року Микола Цертелєв надрукував першу збірку українських пісень, а Іван Котляревський, автор “Енеїди”, написав перші українські п'єси. Та все ж найважливішим твором для формування модерного українського руху дослідники називають працю анонімного автора “Історія русів”, у першому датованому списку якої вказаний 1818 р. Написаний російською мовою, трактат здобув надзвичайну популярність у культурному просторі Росії. Без сумніву, його текст був відомий і Ю. Венеліну. Твором захоплювалися такі його сучасники, як К. Рилєєв, О. Пушкін, а згодом – Т. Шевченко, М. Костомаров, інші діячі українського національного руху впродовж усього XIX ст. (докладніше: Плохій, 2013, с.31–43, 65–85).

Основна теза твору полягає в тому, що Україна має природне, моральне та історичне право на власний політичний розвиток. Більше того, в ньому стверджується, що руський (український) народ існував як політичний організм з часів Київської Русі: “...Відомо, що перше ми були те, що тепер московці: правління, первенство і сама назва Руси перейшла до них від нас”. Руський народ був незалежним з часу правління власних князів, доки татари не змусили його вступити в контрактні відносини з Литвою і Польщею “як рівний з рівним і вільний з вільним”. Ту саму контрактну теорію було застосовано і до Переяславської угоди з російським царем від 1654 р., і до існування автономної Малоросії в Російській імперії. Тобто, Україну ніколи не було завойовано, вона входила у всі у своїй історії союзи як вільний і рівний партнер (Цит. за: Когут, 2004, с.194–195). На думку С. Плохія, саме анонімний автор “Історії русів” став першим із українських інтелектуалів, які, з одного боку, визнали релігійну й етнічну спорідненість українців і росіян, а з другого – наголошували на їх окремішності (2013, с.388).

Окрім інтелектуальних ідей, які формували Венеліна-ученого, очевидно, що на нього впливало й середовище, люди, з якими він був особисто знайомий чи пов'язаний творчо. Про значення Львова в його житті вже згадувалося. Зустріч у Москві з І. Орлаєм визначила не тільки вибір професії, а й, на нашу думку, формування інтересу Ю. Венеліна до історії й культури України. Цей відомий медик і педагог був членом Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті. Його ж зацікавлення історією рідного краю відображено в двох публікаціях – “История о карпатороссах” (1804) та “О юго-западной Руси” (1826). Будучи прихильником російсько-української єдності, він водночас констатував значні відмінності між українцями і росіянами, насамперед у мові (докладніше: Байцура, 1977). Ю. Венелін був особисто знайомий і творчо пов'язаний з багатьма російськими вченими, письменниками, журналістами. Одні з них, як-от М. Погодін, С. Аксаков, М. Надеждін, брали активну участь у його житті та науковій кар'єрі, інші були прискіпливими критиками й опонентами – М. Полсвой, М. Каченовський, В. Белінський, декотрі, відчувши на собі вплив його ідей і наукових гіпотез, згодом готували до друку його неопубліковані тексти (О. Бодяньський) (докладніше див.: Полешук, у друці).

Проблема “двох російських народностей” розглядається у кількох працях Венеліна. Найбільший інтерес у цьому контексті становлять рецензії Ю. Венеліна “Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности” (1834) на збірку українських народних пісень Михайла Максимовича, незакінчені статті “О споре между южанами

и северянами на счет их россизма”, “Об украинском правописании”, знайдені серед паперів ученого вже після його смерті.

Аналізуючи українські народні пісні, зібрані й опубліковані М. Максимовичем, Ю. Венелін вживав терміни “Південна Русь” як найширший для означення етнічної території українців та “южани” – як збірну назву для “українців”, “козаків”, на протидію “Північна Русь”, “северяни”, які стосуються росіян. На його переконання, “южани” та “северяни”, українці та росіяни становлять єдиний російський (русский) народ. Саме з таких позицій він і характеризував українську пісню: “Можна сказати рішуче, що серце російського народу знаходиться на Півдні, а голова на Півночі”. Більше того, він відзначав, що “джерелом поетичного для Північної Русі є Південна Русь; джерелом Південної – Північна. Одна без другої багато чого б втратила; одна другою тільки й може поліпшитися, існувати: бо ні та, ні інша не становить цілий народ, а лише частину його” (Венелін, 2002, с.39, 45, 85–86).

Для Венеліна цілком очевидно є територіальна й мовна єдність “южан”, які проживають у Росії, Царстві Польському, Галичині й Північній Угорщині, тобто на території Російської й Австрійської імперій. Зібрані М. Максимовичем народні пісні належать, на його думку, всій “Південній Русі”, бо пісня, “утворена в Любліні чи в Замості, є рідною і в Харкові; що співають біля Перемишля в Галичині, те зрозуміють і в Глухові; що виникло під Кам’янцем-Подільським, те може належати і воронезцям, і чорноморцям” (Венелін, 2002, с.78). Ще раніше, ніж у рецензії на збірку М. Максимовича, у незакінченій статті “Несколько слов о россиянах венгерских и также одно словцо историческое о православной Греко-восточной церкви в Венгрии” Венелін визнавав етнічну єдність слов’ян Закарпаття зі східними слов’янами, вважав їх “русскими”. З приводу етнічної приналежності населення Галичини він висловився ще конкретніше: “Корінні Червоної Русі, тобто Галичини, мешканці є росіянами або по сучасному малоросіянами” (Венелін, 1905/1906 а, с.86–106).

Зачарований задушевністю української пісні, Венелін стверджував, що “подібного народного багатства не представить жодне з європейських племен, якщо не брати до уваги літературних романсів”. І хоча Північна Русь теж має багату пісенну творчість і численне населення, наголошував Венелін, але різниця між ними є доволі значною, про що свідчать “характер й сила їх народної поезії, народних пісень” (Венелін, 2002, с.79). Оскільки саме “в пісні, як у дзеркалі, відображається дух людини”, то дослідник вказав на низку відмінностей між українцями й росіянами. Це надмірна чутливість “южанина” порівняно із “северянином”, який “від пісні своєї ніколи не заплаче”; це протилежність способів життя: “северянин” – мандрівник, “южанин” – домосід; “северянин” живе “поза собою”, “южанин” – “всередині себе”; “северянин” належить більше обставинам зовнішнім, ніж собі й сім’ї, “южанин” – людина насамперед сімейна; “северяни” мають більше ентузіазму, “южани” – більше характеру й стійкості; у “северян” більше думки, у “южан” – більше почуттів; “южанин” краще складе план, “северянин” ліпше його виконає; “северяни” більш схильні до літератури, “южани” – до наук тощо. Перелічивши ці й деякі інші відмінності між українцями й росіянами, Венелін чітко ідентифікував себе з українцями: “Маю честь за племенем і за народженням належати до Південної Русі...” (Венелін, 2002, с.80–85).

У праці “О характере народных песен у славян задунайских”, аналізуючи уснопоетичну творчість південних слов’ян, Ю. Венелін порівнював героїчний епос південно-та східнослов’янських народів. Він стверджував, що героїчний епос сербів і болгар ріднить їх з українцями, козацьким думам яких теж властивий героїчний дух. Всі ж

інші слов'янські етноси, на думку дослідника, позбавлені так званого почуття епопеї: “Є народи, для котрих це почуття епопеї недоступне; це народи жіночі або ті, що впали духом” (Венелін, 1835, с.100).

Ще виразніше на окремішності українців від росіян він наголошував у незакінченій статті “О споре между южанами и северянами на счет их россизма”. Це була рецензія на книгу “Описание Украйны” Г. де Боплана, яка побачила світ російською мовою 1832 р. Аналізуючи її, Венелін критикував Боплана за вузьке бачення території України: зроблений ним опис “ліпше було б назвати описом Дніпра”, а саму книгу – “Нечто о правах и образе жизни украинских козаков, татар и поляков”, іронізував він (Венелін, 1848, с.1–2).

Ю. Венелін намагався розібратися з етнонімами “Україна” (“Украйна”), “Мала Росія”, “українці”, “малороси”, “козаки”. У пошуках відповіді на ці питання він констатував етнічну спільність всіх східних слов'ян, вживаючи термін “русский народ”, який існує як дві гілки – “северяни” і “южанани”. Відмінності між ними вчений зводив до мовного характеру й територіального розселення. Він, зокрема, писав: “Головною умовою поділу одного й того ж величезного народу на дві гілки було взаємне, постійне відхилення в мові. Це відхилення називається наріччям; звідси наріччя північне й наріччя південне”. Для нього також очевидною була мовна єдність усіх “южан”, які проживали на території Російської й Австрійської імперій. Так, етнічну територію українців у складі Російської імперії він окреслював такими губерніями: Подільська, Волинська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Гродненська, Могильовська, Катеринославська, Херсонська, Слобідсько-Українська, Таврійська, Вітебська, Воронежська, Курська, Віленська, Білостокська область, землі Чорноморських козаків, Бессарабська область, Люблінське воєводство Царства Польського (Венелін, 1848, с.2–4).

У цій статті Венелін порушував й питання, яке публічно ще не обговорювалося – суперечка між “южанами” й “северянами” щодо їх “россизма”, тобто, хто з них більше “руський”, кому належить києво-руська спадщина⁵. Хоча вчений і не схвалював цього спору, вважаючи його шкідливим для обох народів, але його міркування свідчать, що він – на боці “южан”. У суперечці “двох руських братів про спадщину”, наголошував Венелін, брала участь уся Європа і частково Азія, але всі народи висловилися “на користь южан”, бо вважали, що “Русь від Карпат пролягала тільки по Глухів і Вітебськ, а те все інше було Московщина. Даремно Грозний і величний Олексій називалися царями вся Велика і Мала, і Біла Росії; ... в актах Європи Руссю називалися тільки Галичина, Поділля і Волинь” (Венелін, 1848, с.5-6). Як бачимо, Венелін відстоював назву “Русь” як власне ім'я українців.

Суперечкою “двох руських братів”, на думку Венеліна, скористалися поляки, які без будь-яких на те підстав оголосили Русь своєю батьківщиною. І зараз

“южани, за винятком України і Новоросії, не мають власного літературного голосу; по всій Південній і Західній Русі, вся Русь розжалувана у селянство; вздовж і впоперек все німо і тихо між жителями; хіба що на питання західного мандрівника скаже селянин околиць Гродна, Бреста чи Замостя [...], що він русин і що мова і віра його руська, не кажучи вже про Волинь, про Поділля. Відчуваючи своє приниження, для южанина-русака немає сили, немає задоволення в його власному імені, в імені Русь”. (Венелін, 1848, с.8)

⁵ У дискусіях про походження Русі Ю. Венелін гостро критикував прихильників норманської теорії (Венелін, 1842).

Водночас Венелін переконаний, що значна частина “російських поляків” – нащадки Русі: “так, русаки за їх вітчизною, за їх походженням, по їх крові, а не за нинішньою їх мовою, вірою й відчуттями” (Венелін, 1848, с.8).

Своєрідним продовженням статті “О споре...” стала ще одна незакінчена праця Венеліна – “Об украинском правописании”. Тут учений, надалі вважаючи, що російська мова має північно-російське і південно-російське наріччя, стверджував, що “правопис, прийнятий російською літературою, належить не лише Північній Русі, а й Південній”, тому він “спільноросійський” (“общерусский”). Більше того, Венелін переконував, що “вся заслуга узагальнення одного й того ж правопису належить південним росіянам”, оскільки в XVI–XVII ст. Південна Русь мала значно вищий рівень освіти й культури, ніж Північна (Венелін, 1905/1906 б, с.119, 111–112). На думку вченого, ще до Петра I Росію з Європою почали зближувати випускники Київської академії, яким довелося долати і “упередження, й недовіру”. Саме завдяки їм випускникам, “северяни перестали цуратися латині”, а отже, примкнули до європейської культури, наголошував він (Венелін, 1905/1906 б, с.113). Особливо високо оцінював Венелін діяльність Петра Могили, якого називав “ангелом”, “світилом Божим”, “новим променем просвітництва”. Він порівнював вагомість діяльності Петра Могили для Росії з діяльністю Петра I (Венелін, 1905/1906 б, с.114–116). Подібні думки висловлені і в статті “Мысли об истории...”:

“Я не знаю, кому більше зобов’язана Росія своїм просвітництвом, чи Петру Великому, чи Петру Могилі, київському митрополиту. Маємо свідчення, що ...так звані малороси майже винятково одні тривалий час завідували освітніми, більшою частиною духовними, навчальними закладами [...]; Історично відомо, що просвітництво [...] ввійшло в Росію силою Петра Великого, і не із Західної Європи, а з Південної Росії...”. (Венелін, 1847, с.11–14)

У цих намаганнях Венеліна відстояти внесок українців у розвиток російської культури проглядаються початки виникнення ідеї “спільноросійськості” (“общерусскости”), яку згодом використають російські націоналісти, заперечуючи право українців на власний розвиток.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що погляди Ю. Гуци-Венеліна на ідею “двох російських народностей” сформувалися під впливом низки чинників: його походження, освіти, в тому числі навчання у Львівському університеті, російської історіографічної традиції, ідей Романтизму, перших проявів зародження української модерної нації, інтелектуального оточення тощо. У низці своїх праць Ю. Венелін вказував на етнічну спільність “северян” (великоросів, росіян) та “южан” (малоросів, українців), хоча констатував й значні відмінності між ними – в мові, пісенній творчості, народному характері, території розселення. Свою ідентичність він пов’язував саме з Україною (“Південною Руссю”). У суперечці між “северянами” та “южанами” про те, кому належить киево-руська спадщина, вчений, хоч і не схвалював її, був на боці “южан”. Він вважав, що назва “Русь” має належати “южанам”. Погляди Ю. Венеліна були спробою емансипувати українську історію та культуру і водночас не порвати остаточно з російсько-українською спільністю. Вони повною мірою вписуються в концепцію так званої малоросійської ідентичності, яка, з одного боку, становить засіб інтелектуального пристосування до концепції множинних лояльностей та ідентичностей, властивих багатонаціональним державам, а з другого – є перехідним містком до модерного українського націоналізму.

Список посилань

- Байцура, Т., 1968. *Юрій Іванович Венелін*. Братіслава: Словацьке педагогічне товариство; Пряшев: Відділ української літератури.
- Байцура, Т., 1971. *Западноукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині XIX століття*. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшев: Відділ української літератури.
- Байцура, Т., 1977. *Іван Семенович Орлай: Життя і діяльність*. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво – Пряшев: Відділ української літератури.
- Бессонов, П. А., 1882. Юрій Іванович Венелін. *Журнал Міністерства народного просвіщення*, ССХХІІ, 6, с.159–206.
- Венелін, Ю., 1829. *Історико-критичні дослідження. Т. 1: Давні і сучасні болгарі в політичному, народописному, історичному і релігійному їх відношенні до росіянам*. Москва: Університетська типографія.
- Венелін, Ю., 1835. *Про характер народних пісень у славян задунайських*. Москва: Типографія Н. Степанова.
- Венелін, Ю., 1842. *Скандинавія і її поклонники, або Столітні дослідження о варягах. Історико-критичні роздуми*. Москва: Типографія А. Селіна.
- Венелін, Ю., 1847. *Мислі про історію взагалі і російську в частині...* Москва: Університетська типографія.
- Венелін, Ю., 1848. *Про готів. Про образи. Про суперечності між южанами і північними на зразок російства*. Москва: Університетська типографія.
- Венелін, Ю., І., 1905/1906а. Нескільки слів про росіянам венгерських і також одне слово історичне про православної Греко-східної церкви в Венгрії. В: І. С. Свенцицький, збір. *Матеріали про історію відродження Карпатської Русі: 1. Стосунки Карпатської Русі з Росією в 1-ій половині XIX-ого століття*. Львів: Печатня Ставропігійського інституту, с.86–106.
- Венелін, Ю., І., 1905/1906 б. Критика. Про українському правописанні. В: І. С. Свенцицький, збір. *Матеріали про історію відродження Карпатської Русі: 1. Стосунки Карпатської Русі з Росією в 1-ій половині XIX-ого століття*. Львів: Печатня Ставропігійського інституту, с.110–119.
- Венелін, Ю., І., 2011. *Істочники Русі і славянства*. Москва: Інститут російської цивілізації.
- Венелін, Ю., 2002. Про істочнику народної поезії взагалі, і про південно-російської особливості. В: Д. Данилюк, укл. *Юрій Венелін. З наукової спадщини славіста: З нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна*. Факсимільне видання. Ужгород: Видавництво В. Падяка, с.32–90.
- Гнатюк, В., 1902. Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 3, с.4–6.
- Данилюк, Д. Д., 1995. *Ю. І. Гуца-Венелін*. Ужгород.
- Данилюк, Д. Д., 2009. *Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII–середина XIX ст.)*. Ужгород: Інформ.-вид. центр ЗІППО.
- Державний архів Львівської області* [неопубліковане джерело]. Ф. 26 (15, 688), арк.93–94.
- Іштутин, В. В., 1998. Юрій Іванович Венелін (1802–1839): Библиографічний указатель літератури за 1828–1994 гг. В: Г. К. Венедиктов, ред. *Ю. І. Венелін в болгарському відродженні*. Москва: Інститут славянознавства і балканістики РАН, с.148–204.

Льницький, О., 2014. Роздуми про культуру в імперії (3 перспективи російсько-українських взаємин, 1800–1850). В: Т. Гундорова та А. Матусяк, ред. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. Київ: Laugus, с.17–25.

Когут, З., 2004. Розвиток української національної історіографії в Російській імперії. В: *Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної історії України*. Київ: Критика, с.187–217.

Молнар, И., 1841. Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина. В: *Венелин Ю. И. Историко-критические изыскания. Т. 2: Древние и нынешние словене в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам*. Москва: Университетская типография, с.VII–LXXIX.

Плохій, С., 2013. *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій*. Київ: Laugus.

Полещук, Т., 2010. Питання єдності та окремішності українців і росіян у науковій спадщині Юрія Венеліна. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 11, с.77–85.

Полещук, Т. Юрій Гуца-Венелін на перехресті інтелектуальних середовищ Львова та Москви (у друці).

Пыпин, А. Н., 1891. *История русской этнографии. Т. 3: Этнография малорусская*. С-Петербург.: Типография Стасюлевича.

Сиповський, В., 1928. *Україна в російському письменстві. (1800–1850). Ч. 1*. Київ: Українська Академія Наук.

Соколов, Е. И., 1899. *Бумаги Ю. И. Венелина, хранящиеся в библиотеке Императорского Общества истории и древностей российских*. Москва.

Тулаев, П., 2011. Предисловие. В: О. А. Платонов, ред. *Истоки Руси и славянства*. Москва: Институт русской цивилизации, с.5–44.

Франко, І., 1986. Болгарські праці М. Драгоманова. В: *Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 46. Ч. 2*. Київ: Наукова думка, с.24–42.

Чорній, В., 2002. Юрій Венелін – будитель слов'янських народів. В: В. Чорній *Слов'янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали*. Львів, с.175–182.

Венедиктов, В. К., ред., 1998. *Ю. И. Венелин в болгарском возрождении*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН.

Юрій Іванович Венелін-Гуца (1802–1839): Бібліографічний покажчик, 1989. Ужгород.

Finkel, L., 1894. *Historija Uniwersytetu Lwowskiego. Cz. I. Lwów*.

ENCYCLOPEDIA. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2011. Т.1: А – К. Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка. ENCYCLOPEDIA. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2014. Т. 2: Л – Я. Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка.

Saunders, D., 1985. *The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750–1850*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

References

- Bajcura, T., 1968. *Yuriy Ivanovych Venelin*. Bratislava: Slovak pedagogical society; Pryashev: Section of Ukrainian literature. (In Ukrainian)
- Bajcura, T., 1971. *Western Ukrainian intellectuals in Russia in the first half of the XIX century*. Bratislava: Slovak pedagogical publishing house; Pryashev: Section of Ukrainian literature. (In Russian)
- Bajcura, T., 1977. *Ivan Semenovych Orlyk: Life and activity*. Bratislava: Slovackoe pedagogicheskoe izdatel'stvo; Prjashev: otdelenie ukrainskoj literatury. (In Russian)
- Bessonov, P. A., 1882. *Yuriy Ivanovych Venelin*. *Journal of the Ministry of Education*, CCXXII, 6, pp.159–206. (In Russian)
- Chornij, V., 2002. Yuri Venelin is the awakener of the Slavic peoples. In: V., Chornij. *Slavic studies: articles, speeches, and anniversary materials*. Lviv, pp.175–182. (In Ukrainian)
- Danylyuk, D., D., 1995. *Y. I. Hutsa-Venelin*. Uzhhorod. (In Ukrainian)
- Danylyuk, D., D., 2009. *Historical Thought in the Transcarpathia of National Revival epoch (the end of the XVIII - the middle of the XIX c.)*. Uzhhorod: Inform.-vyd. centr ZIPPO. (In Ukrainian)
- ENCYCLOPEDIA*. Ivan Franko National University of Lviv. 2011. T.1: A – K. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian)
- ENCYCLOPEDIA*. Ivan Franko National University of Lviv. 2014. T. 2: L – Ya. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian)
- Finkel, L., 1894. *History of Lviv university*, p. 1. Lviv. (In Polish)
- Franko, I., 1986. M. Drahomanov's Bulgarian works. In: *Collection of works: In 50 vols*, vol. 46, p. 2. Kyiv: Naukova dumka, pp.24–42. (In Ukrainian)
- Il'nyk"kyj, O., 2014. Thoughts about the culture in the Empire (From the perspective of Russian-Ukrainian relations, 1800–1850). *Postcolonialism. Generations. Culture*. Kyiv: Laurus, pp.17–25. (In Ukrainian)
- Kohut, Z., 2004. Development of Ukrainian national historiography in the Russian Empire. In: *The Roots of identity: Studies in early modern history of Ukraine*. Kyiv: Krytyka, pp.187–217. (In Ukrainian)
- Molnar, Y., 1841. Features from the private and academic life of Yuriy Ivanovych Venelin. B: *Y. I. Venelin Historical and critical research. V. 2: Ancient and modern Slavs in their political, historical and religious attitudes towards Russians*. Moskva: Universitetskaja tipografija, pp.VII–LXXIX. (In Russian)
- Ploxij, S., 2013. *Cossack myth. History and nation formation in the era of empires*. Kyiv: Laurus. (In Ukrainian)
- Poleshhuk, T. *Yuriy Hutsa-Venelin at the crossroads of the intellectual environments of Lviv and Moscow* (in print). (In Ukrainian)
- Poleshhuk, T., 2010. The issue of unity and individuality of Ukrainians and Russians in Yuriy Venelin's scientific heritage. *Proceedings of History Faculty of Lviv University*, 11, pp.77–85. (In Ukrainian)
- Pypin, A. N., 1891. *History of Russian Ethnography*. Little Russian ethnography.... S.-Peterburg: Tipografija Stasjulevicha. (In Russian)
- Saunders, D., 1985. *The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750–1850*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. (In English)
- Sokolov, E. I., 1899. *Papers of Y. I. Venelin stored in the library of the Imperial Society of Russian History and Antiquities*. Moskva. (In Russian)

State archive of Lviv region [unpublished source]. F. 26 (15, 688), pp.93–94. (In Ukrainian)

Sypovs"kyj, V., 1928. *Ukraine in Russian Writing. (1800-1850)*, p. 1. Kyiv: Ukrayins"ka Akademiya Nauk. (In Ukrainian)

Tulaev, P., 2011. Preface. In: O. A. Platonov, ed. *The origins of Russia and Slavs*. Moskva: Institut ruskoj civilizacii, pp.5–44. (In Russian)

Hnatiuk, V., 1902. Several reasons for the biography of Yuriy Hutsa (Venelin). *Notes of the Scientific Society named after Shevchenko*, 3, pp.4–6. (In Ukrainian)

Venelyn, Yu., 1829. *Historical and critical research. V. 1: Ancient and modern Bulgarians in their political, historical and religious relation to the Russians*. Moskva: Universitetskaja tipografija. (In Russian)

Venelyn, Yu., 1835. *On the nature of folk songs among the Transdanubia Slavs*. Moskva: Typohrafiya N. Stepanova. (In Russian)

Venelyn, Yu., 1842. *Scandinavian mania and its supporters, or Centennial research on the Vikings. Historical and critical reasoning*. Moskva: Moskva: Tipografija A. Selina. (In Russian)

Venelyn, Yu., 1847. *Thoughts on history in general and Russian one in particular...* Moskva: Universitetskaja tipografija. (In Russian)

Venelyn, Yu., 1848. *About the goths. About the Avars. About the dispute between southerners and northerners concerning their Russianism*. Moskva: Universitetskaja tipografija. (In Russian)

Venelyn, Yu., 2002. About the source of folk poetry in general, and about South Russian one in particular. In: D. Danylyuk, compiler. *Yuriy Venelin. From the Slavist's scientist heritage: On the Occasion of the 200th Anniversary of Y.Venelin*. Facsimile edition. Uzhhorod: Vydavnyctvo V. Padyaka, pp.32–90. (In Russian)

Venelyn, Yu., Y., 1905/1906a. A few words about the Hungarian Russians and one historical word about the Orthodox Greek-Eastern Church in Hungary. *Materials on the history of the revival of Carpathian Rus: 1. Relations of Carpathian Rus with Russia in the first half of the XIX century*. L'vov: Pechatnja Stavropigijjskogo instituta, pp.86–106. (In Russian)

Venelyn, Yu., Y., 1905/1906 b. Criticism. About Ukrainian spelling. A few words about the Hungarian Russians and one historical word about the Orthodox Greek-Eastern Church in Hungary. *Materials on the history of the revival of Carpathian Rus: 1. Relations of Carpathian Rus with Russia in the first half of the XIX century*. L'vov: Pechatnja Stavropigijjskogo instituta, pp.110–119. (In Russian)

Venelyn, Yu., Y., 2011. *The origins of Rus and Slavs*. Moskva: Institut ruskoj civilizacii. (In Russian)

Venedyktov, V. K., ed., 1998. *Y. I. Venelin in the Bulgarian revival* Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN. (In Russian)

Ishutin, V. V., 1998. Yuryj Yvanovych Venelyn (1802–1839): The bibliographical index of the literature in 1828–1994. In: *I.Venelin in the Bulgarian revival*. Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, pp.148–204. (In Russian)

Yurij Ivanovych Venelin-Huca (1802–1839): Bibliographic index, 1989. Uzhhorod. (In Ukrainian)

**YURIY HUTSA-VENELIN AND THE BEGINNING
OF THE UKRAINIAN-RUSSIAN DISCUSSION
ABOUT “TWO RUSSIAN (“RUS”) NATIONALITIES”**

Tamara POLESHCHUK

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000
Chair of history Central and Eastern Europe
e-mail: tpol@ukr.net*

Abstract

Background: For his short creative life Yuriy Venelin (his real name – Heorhiy Hutsa, 1802-1839) was a native of the Ukrainian Transcarpathia, one of the founders of Slavistics in Russia, the first researcher of history and culture of the Bulgarians – wrote over 60 scientific works in history, ethnography, folklore studies, literature studies and linguistics of Slavic peoples.

Purpose: The aim of a scientific research is to draw attention to that part of the scientific inheritance of Y. Hutsa-Veselin in which the vision of the idea of “two Russian nations” has been revealed as well as the understanding of the Russian-Ukrainian community and individuality. The views of Y.Hutsa-Venelin on these issues were formed under the influence of different factors: his origin, education including his studies at Lviv University, the Russian historiographic tradition, Romanticism ideas, first manifestations of modern Ukrainian nation germination, intellectual and private surroundings.

Results: In a series of his works, Y. Venelin pointed to the ethnic community of “Northerners” (Great Russians, Russians) and “Southerners” (Little Russians, Ukrainians), although he noted considerable differences between them – in the language, song creativity, folk character, the territory of settlement. Analyzing the difference between “Northerners” and “Southerners”, the scientist identified himself with the latter: “I have the honor to belong to southern Russia by tribe and by birth ...”. Y. Venelin's attention was also attracted by an issue that has not been discussed in public yet - the dispute between the “northerners” and the “southerners” about which of them is more “Rus”, whom of them the Kyiv-Rus heritage belongs to. Although the researcher did not approve of this dispute, considering it to be harmful to both peoples, but his arguments indicate that he is on the side of the “southerners”. He had no doubt that the name “Rus” should also belong to “southerners”.

In our opinion, Y. Venelin, a few decades earlier than M. Maksymoviych and M. Pohodin in their famous controversy (the second half of the 1850s) as well as M. Kostomarov in the articles published on the pages of the “Foundation” (early 1860s), began to formulate the idea of “two Russian nationalities”, emphasizing the linguistic and cultural individuality of the Ukrainians and Russians. Y. Venelin's views were an attempt to emancipate Ukrainian history and, at the same time, not completely break with the Russian-Ukrainian community. They fit in perfectly with the concept of so-called Little Russian identity, which, on the one hand, is a means of intellectual adaptation to the concept of multiple loyalties and identities peculiar to multinational states, and on the other hand, it is a transitional bridge to modern Ukrainian nationalism.

Key words: Yuriy Hutsa-Venelin, “two Russian nationalities”, Russian-Ukrainian community, Russians (Great Russians), Ukrainians (Little Russians).